

УДК 027.021(477-25):090.1

Тетяна Мяскова,старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

**ОСОБОВА БІБЛІОТЕКА
ОЛЕКСАНДРА ВАСИЛЬОВИЧА КОЧУБЕЯ У ФОНДАХ НБУВ:
ІСТОРІЯ ПОБУТУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених особовим бібліотекам видатних діячів минулого. Цього разу об'єктом дослідження стала особова бібліотека дійсного таємного радника, члена Державної ради Олександра Васильовича Кочубея. Зараз книжкове зібрання Кочубея зберігається окремим комплексом документів у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: особова бібліотека, Кочубеї, книжковий екслібрис.

У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) знаходиться більше 700 книг, які мають ознаки приналежності до особової бібліотеки Олександра Васильовича Кочубея. Книги з цієї бібліотеки мають екслібрис у вигляді герба дворянського роду Кочубеїв. Цей герб детально описаний в книзі В. К. Лукомського і В. Л. Модзалевського: «У щиті, що має блакитне поле, зображене червоне серце, на якому означено два золотих хреста. Щит увінчаний звичайним дворянським шоломом з дворянською на ньому короною і трьома страусовими пір'ями. Намет на щиті блакитний і червоний, підкладений золотом. Щит тримають з правого боку лев, а з лівого боку воїн в малоросійському одязі, що має в руках спис гострим кінцем вгору піднятий. Під щитом девіз: «Elevor ubi consumer» (в перекладі «підношусь, коли гину») [7, с. 81–82]. Девіз цей з'явився на фамільному гербі Кочубеїв після страти Петром I Василя Леонтійовича Кочубея та подальшої реабілітації останнього, коли його спадкоємцям було повернуто всі родинні маєтки: села Ярославець, Дубовичі, Диканьку, хутір Ретих та інші населені пункти, а також приєднано нові землі: села Кунашівка, Стасівці, тощо. Книжковий екслібрис виконано в чорно-білому тоні у вигляді дворянського герба, в якому можна простежити геральдичні традиції Речі Посполитої та козацьких часів: з

правого боку лев, який тримає щит – європейський геральдичний символ влади; зліва – воїн, який тримає в руках козацьку шаблю. У верхній частині екслібриса напис «Изъ бібліотеки Ал. Вас. Кочубея» (рис. 1, б). Ким же був Олександр Васильович Кочубей? Згідно родоводу, складеного графом Г. Милорадовичем [10, с. 47], дворянський рід Кочубеїв (деякі представники якого мали князівський і графський титул) став відомий в історії України і Росії в XVIII–XIX ст. завдяки історичним подіям, а саме, доносу писаря Василя Кочубея царю Петру I на гетьмана Івана Мазепу. Російський вчений М. Баскаков [2, с. 30] подає переклад прізвища Кочубей із тюркської мови: кьзь – малий, маленький і bey – дворянин, кьзь bey – маленький князь, син князя. Сам же рід Кочубеїв походив від татарина Кчук-бея, який приїхав в Україну в середині XVII століття і прийняв хрещення під ім'ям Андрія. Онук татарина Кчук-бея (Андрій) – український генеральний писар (1687–1699 рр.), Генеральний суддя (з 1770 р.) та державний діяч «мазепинської доби» – Василь Леонтійович Кочубей – був страчений Іваном Мазепою у червні 1708 року. Інші представники легендарної родини були відомими історичними постатями в історії Росії та України. Найяскравіші представники роду були: Семен Васильович Кочубей (?–12 грудня 1779) – генеральний обозний Війська Запорозького та ніжинський полковник. Віктор Павлович Кочубей (1768–1834) – російський державний діяч і дипломат, князь (1831), почесний член Петербурзької АН (1818), у 1802–1807 і 1819–1823 рр. – Міністр внутрішніх справ. З 1827 року голова Державної ради і Кабінету міністрів [12, с. 366–382]. Дем'ян Васильович Кочубей (1787–1859) – дійсний таємний радник, сенатор, член Державної ради [12, с. 382]. Кочубеї перебували у родинних зв'язках з Мазепами, Апостолами, Туманськими, Марковичами (Маркевичами), Безбородьками, Скоропадськими, а також входили до оточення О. С. Пушкіна.

Олександр Васильович Кочубей (1788–1866), особова бібліотека якого знаходиться у фонді відділу, був рідним правнуком Василя Леонтійовича Кочубея. Отримавши домашню освіту, в 1802 році вступив до Колегії закордонних справ, у 1818–1831 роках працював обер-прокурором в різних відділеннях 3-го департаменту Сенату, потім сенатором, з 1846 року член Державної Ради. Академік М. Жулинський припускає, що повернення опального П. Куліша в Санкт-Петербург відбулося завдяки старанням О. В. Кочубея [4, с. 49]. У Російському біографічному словнику О. Половцова [12, с. 358–359] Олександр Васильович характеризується як

високоінтелектуальний політик і начитана людина, яка постійно стежила за новинками в галузі мистецтва, літератури і науки.

Саме у О. Половцова представлена інформація про велику бібліотеку О. В. Кочубея. Проте у таких дореволюційних бібліографічних довідниках як «Приватні бібліотеки в Росії» У. Г. Іваска відсутня інформація про особову бібліотеку О. В. Кочубея. Але є інформація про бібліотеку рідного брата О. В. Кочубея – Аркадія Васильовича, яка знаходилася в селі Згурівка Прилуцького повіту Полтавської губернії і містила близько 10 000 томів, переважно історичного змісту [5, с. 70]. Такі ж відомості наводить і російський вчений В. С. Іконников [6, с. 1329]. Серед книг, які знаходяться у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ та виділені із загального масиву документів, є книги з бібліотеки Аркадія Кочубея, старшого брата Олександра Васильовича. Ці книги мають такий же екслібрис, але з написом вгорі фамільного герба «Изъ бібліотеки Аркадія Кочубея» (рис. 1, а). Оскільки спадкоємців у Олександра Васильовича не було, ймовірно, його бібліотека перейшла до його брата Аркадія Васильовича Кочубея (1780–1878) – дійсного таємного радника, сенатора, київського віце-губернатора (1828–1830 рр.), активного учасника фінансування будівництва перших залізничних колій [9, с. 546–550].

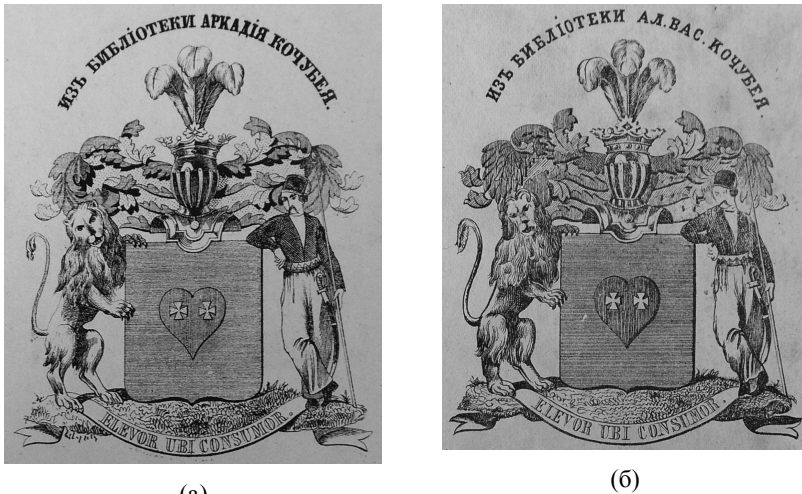

Рис. 1. Екслібриси на книгах із особових бібліотек Аркадія Васильовича (а) і Олександра Васильовича Кочубея (б)

Ще у 1816 р. згідно з заповітом матері, Олени Василівни, маєтки Кочубеїв було розділено між братами – Василем, Дем'яном, Олександром та Аркадієм. За роздільним актом 1822 року маєток у селі Дубовичі та хутір Ретик перейшов у володіння старшого сина – Василя. Олександр Васильовичу – маєток у селі Кунашівка [11, с. 49–53]. Крім того, Олександр Кочубей володів Білими вежами в Борзенському і Конотопському повіті Чернігівської губернії. Можливо, що бібліотека О. В. Кочубея зберігалася саме в цих українських містечках, а потім потрапила в Згурівку. Це справа подальшого дослідження, адже поки що нема доступу до частини архіву Кочубеїв, який зберігається у селі Ярославець.

На книгах, що належали Аркадію Васильовичу Кочубею, є штамп «Бібліотека А. В. Кочубея. Згуровская» (рис. 2).

Рис. 2. Штамп на книгах Аркадія Васильовича Кочубея

На офіційному сайті Згурівської районної державної адміністрації описана історія цього населеного пункту. Заснована в кінці XVII – початку XVIII століття на землях, що належали Басанській сотні Переяславського полку (російський цар Петро I пожалував Згурівку басанському сотнику Карпу Ясковському близько 1690 р.). З 1762 року була власністю гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського. За часів гетьмана в селі збудували дерев'яну церкву на кам'яному фундаменті з дзвіницею, посадили дубовий гай. При церкві діяла школа. На початку XIX ст. Згурівка ввійшла до складу Прилуцького повіту Полтавської губернії. У 1824 р. село

як посаг за дружиною Аркадія Васильовича – Софією Миколаївною В'яземською – перейшло у володіння Кочубеїв. Поступово, купуючи сусідні ділянки, Аркадій Васильович стає одним з найбагатших землевласників. Маєтками Кочубеїв управляв родич Софії Миколаївни – Васильчиков, власник Бикова. У Згурівці Аркадій Васильович Кочубей для своєї дружини заснував дендропарк з екзотичними деревами, запросивши для цього садівника із Швейцарії [8, с. 27]. До Згурівки було перевезено і панський будинок. Праве крило будинку (в два поверхи) було добудоване на початку двадцятого століття, десь у 1910–1911 роках. Це був справжній палац, із дзеркальною залогою, з кімнатою у якій, за переказами челяді була маленька мусульманська мечеть. У палаці знаходилась і бібліотека. Після смерті Аркадія Кочубея бібліотека перейшла до його сина Петра Аркадійовича (1825–1892) – голови імператорського російського технічного товариства. На сайті Згурівки ми знаходимо інформацію, що під час громадянської війни палац Кочубеїв разом з бібліотекою був спалений бандитами. Разом з палацем згоріла і багатюща бібліотека. Але частина бібліотеки збереглася. У 1910–1913 рр. в Згурівці був побудований цукрозавод, варто зазначити, що будівництво цукрозаводів у родових маєтках Кочубеїв було звичайною справою (так перший завод був збудований Василем Васильовичем Кочубеєм у Дубовичах ще у 1839 р. [3, с. 248–49]). На початку 1926 року «Пролетарська правда» передала у Всенародну бібліотеку України (далі ВБУ) лист завідувача бібліотекою Красноармійського цукрозаводу у Згурівці, в якому містилася інформація, що у фонді бібліотеки цукрозаводу знайдено до 1000 книг XVIII–XIX століття. ВБУ відрядила свого співробітника Юрія Васильовича Піневича в Згурівку для отримання книг. 8 липня 1926 був складений акт про передачу бібліотеки в кількості 770 книг із Згурівки в ВБУ [1, арк. 146].

Зараз у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ тільки 14 книг, які мають приналежність до бібліотеки Аркадія Кочубея, одна книга має приналежність есклібрис з написом зверху фамільного герба «Изъ бібліотеки Петра Кочубея» Це російськомовна література: «Военный энциклопедический лексикон, издаваемый обществом литераторов», «Свод Законов Российской империи, повелением государя императора Николая Павловича, составленных», периодическое издание «Чтения в императорском обществе истории древностей российских при Московском университете», «Свод учреждений государственных и губернских» і т. д. Решта – це книги (понад 700 одиниць) франкомовні і

мають ознаки приналежності до бібліотеки Олександра Васильовича Кочубея. Хронологічні межі видань – 1712 р. – друга половина XIX ст. За тематичним складом це переважно книги історичного змісту. Серед книг праці істориків минулого – французького державного діяча Франсуа П'єра Гійома Гізо *Nouveau dictionnaire universel des synonymes de la langue française, contenant les synonymes de Girard, Beauzée, Roubaud, D'Alembert, etc., et généralement tout l'ancien dictionnaire, mis en meilleur ordre, cor., augm. d'un grand nombre de nouveaux synonymes, et précédé d'une introduction* Vol. 2. – Paris, 1833, *Histoire de la Civilisation en France: depuis la chute de l'Empire Romain.* – Paris, 1846, *Vie, correspondance et écrits de Washington, publiés d'après l'édition américaine, et précédés d'une introduction sur l'influence et le caractère de Washington dans la révolution des États-Unis d'Amérique* : 6 vol. Vol. 1, 2, 4, 5. – Paris, 1833, *Etudes sur les Beaux-Arts en general.* – Paris, 1852, *Histoire parlementaire de France: recueil complet des discours prononcés dans les Chambres de 1819 a 1848.* Vol. 2. – Paris, 1863, *Histoire de la Republique d'Angleterre et de Cromwell (1649–1658).* Vol. 2. – [Paris], 1854, *Méditations et études morales.* – Paris, 1852, *Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire romain.* Vol. 5 / Trad. de L'angl Ed. Gibbon. – Paris, 1812, *Histoire de la révolution d'Angleterre depuis l'avènement de Charles Ier; jusqu'à la restauration de Charles II.* Vol. 1, partie 1. – Paris, 1826, *Sir Robert Peel: étude d'histoire contemporaine.* – Paris, 1856; абара, французького філософа Габрієля Бонно де Маблі *Observations sur l'histoire de France.* Vol. 3, 5. – Nouvelle ed. – Paris, 1788–1791, французького політика Марі Жозефа Луї Адольфа Тьєра *Histoire du Consulat et de l'empire*: 20 vol. Vol. 2, 3 6, 9–11, 18 / *Faisant Suite A L'histoire De La Révolution Française.* – Paris, 1845–1862; французького революціонера, письменника і дипломата Оноре Габрієля графа де Мірабо *Memoires Biographiques, Littéraires et Politiques de Mirabeau ; écrits par Lui-meme, par son Pere, son Oncle, et son Fils Adoptif*: 5 vol. Vol. 2–4. – Paris, 1834–1836, *De la monarchie prussienne, sous Frédéric le Grand: avec un appendice contenant des recherches sur la situation actuelle des principales contrées de.* Vol. 1, 3. – Londres, 1788, *Correspondence entre le Comte de Mirabeau et le Comte de la Marck, pendant les années 1789, 1790, et 1791.* Recueillie, raise en ordre et publiée par M. Ad. de Bacourt, Ancien Amassadeur de France pres la Cour de Sardaigne: 3 vols. Vol. 1. – Paris, 1851; французького вченого Габрієля-Анрі Гайара *Histoire de François*

premier, roi de France, dit le grand roi et le pure des.: 7 vol. Vol. 5 – Paris, 1769; англійського вченого, ректора Единбурзького університету Вільяма Робертсона *Histoire du regne de l'empereur Charles-Quint : précédée d'un tableau des progrès de la société en Europe, depuis la destruction de l'Empire Romain jusqu'au commencement du seizième siècle*. Vol. 2, 4–5 ed. – Paris, 1822, *Recherches historiques sur l'Inde ancienne, sur la connaissance que les anciens en avaient et sur les progrès du commerce avec cette contrée avant la découverte du passage par le cap de Bonne-Espérance*. – Paris, 1821, *Histoire d'Écosse depuis la naissance de Marie Stuart jusqu'à l'avènement de Jacques VI. au trône d'Angleterre / avec un précis des événements antérieurs à cette époque*. Vol. 2 / Paris, 1821, *L'histoire de l'Amérique*. Vol. 2, 4 / Trad. de L'Angl. – Paris, 1778; італійського історика П'єтра Коллетти *Histoire du royaume de Naples depuis Charles VII jusqu'à Ferdinand IV: 1734 a 1825 : traduite de L'Italien sur la 4-e édition par Chez Lefevre*. Vol. 2, 4 – Paris, 1835; французького церковного проповідника, журналіста і політичного діяча Жана-Батіста-Анрі-Домініка Лакордена *Vie de Saint-Dominique*. – Paris, 1841, *Mémoire pour le rétablissement en France de l'Ordre des Frères Prêcheurs / Jean-Baptiste Henri Lacordaire*. – Paris, 1839; французького письменника, історика і філолога Жозефа Ернеста Ренана: *Vie de Jésus*. – 4 ed. – Paris, 1863; німецького політика і адвоката Крістофера Вільяма Коха: *Histoire de la Maison d'Autriche*. Vol. 4, 5 / Trad. de L'angl. P. F. Henry; Depuis Rodolphe de Harsboure, Jusqu'à la Mort de Leopold II (1218–1792). – Paris, 1810; швейцарського економіста і історика, одного з основоположників політичної економії Жана Шарля Леонарда Сімонд де Сімонді *Histoire des Français / correspondant de L'institut*. Vol. 7–9, 11, 13, 17, 21, 22, 25–27, 29. – [Paris], 1821–1844; британського державного діяча, історика та прозаїка вікторіанської епохи Томаса Бабінгтона Маковея *Histoire Du Règne De Guillaume III Pour Faire Suite À L'histoire De La Révolution De 1688*. Vol. 1, 2 / Trad. de L'Angl. – Paris, 1857 і т. д. Були також у бібліотеці О. В. Кочубея повні комплекти зібрань творів Вергілія, Гомера, Вольтера, Гюго, Корнеля та інших письменників минулих епох. Документи з бібліотеки О. В. Кочубея добре збереглися, всі книги внесені в електронну базу даних. Це в подальшому дасть змогу проводити пошук документів з бібліотеки О. В. Кочубея в різних установах України.

Отже, наші предки не змогли зберегти для нас шедеври своїх праць, зараз замість будинку Кочубеїв у Згурівці – лабіринти глибоких ям, замість

багатотисячної бібліотеки – її залишки. І все ж нас не покидає надія, щодесь ще зберігаються книги з бібліотеки Олександра Васильовича та Аркадія Васильовича Кочубеїв.

Список використаних джерел

1. Архив НБУВ, оп. 1, дело 149, 274 л. «Переписка с научными учреждениями, библиотеками, издательствами и др. по вопросам комплектования библиотеки, приобретения книг и книгообмена. 2 января 1926. – 29 декабря 1926».
2. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. – М. : Наука, 1979. – 280 с.
3. Гурба В., Карабут Ф., Сердюк М. Дубовичі : Історико-краєзнавчий нарис. – К. : ТОВ «Бізнес-поліграфія», 2012. – 280 с.
4. Жулинський М. Г. Із книги «Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)». – Київ : Дніпро, 1990. – 447 с.
5. Иваск У. Г. Частные библиотеки в России. Часть 1–2 с приложением к «Русскому библиофилу». – СПб, 1912. – Вып. 1. – 95 с.
6. Иконников В. С. Опыт русской историографии. Т. 1., Кн. 2. – К. : Типография императорского Университета св. Владимира, 1892. – С. 883–1539.
7. Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник с рис. Е. Нарбута. (Репр. вид. 1914). – К. : «Либідь», 1993 – 213 с.
8. Маленков Р., Година О. Дванадцять маршрутів Київщиною. – К. : Грані-Т, 2008. – 104 с.
9. Милорадович Г. А. Аркадий Васильевич Кочубей (1790–1878): некролог // Русская старина. – 1878. – Т. 23. – № 12. – С. 546–550;
10. Милорадович Г. А. Родословная дворян и князей Кочубеев // Киевская старина. – 1888. – Т. 22. – № 8 (август). – С. 47–51.
11. Павлович П. Село Дубовичи: Имение Варвары Васильевны Кочубей, Глуховского уезда, Черниговской губернии. С рисунками и планом дачи. – К. : Тип. С. В. Шульженко, 1903. – 141 с., прил.
12. Русский биографический словарь. Т. Кнаппе-Кюхельбекер // Издан под наблюдением А. А. Половцова. – СПб : Типография Главного управления уделов, 1903. – 708 с.